

הדים (أصداء)

אשגר התוכנית לחקר יחסי יהודים-ערבים בישראל במכון למחקרי ביטחון לאומי
בחסות קרן ניובאואר, פילדלפיה.

גיליון 9, אוגוסט 2021

- 2.....דבר המערכת
- 4.....הגורמים וההשלכות של שיתוף מפלגה ערבית בקואליציה : האם מדובר בשינוי מהפכני ובר קיימא?
- 7.....השתלבות רע"ם בקואליציה – שורשים היסטוריים ותפיסתיים
- 10.....כניסת רע"ם לקואליציה : אתגרים והזדמנויות
- 13.....השתתפות רע"ם בקואליציה ; סיכויים וסיכונים
- 17.....הפוליטיקה הישראלית במבחן השתלבות הערבים במדינה

דבר המערכת

קוראות נכבדות, קוראים נכבדים.

אנחנו שמחים להביא בפניכם את הגיליון התשיעי של "הדים – אصدא", אשגר התוכנית לחקר יחסי יהודים-ערבים בישראל של המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS). גם הגיליון הנוכחי, כמו קודמו, מתמקד במערכת הפוליטית הערבית בישראל. הפעם אנו עוסקים בבחינת השינוי הדרמטי שחל בעקבות מערכת הבחירות לכנסת ה-24, שהתקיימו ב-23 במארכ 2021, עת סוכם, לראשונה בהיסטוריה של מדינת ישראל, על הצטרפותה של מפלגה ערבית, הרשימה הערבית המאוחדת (רע"ם) לקואליציה הממשלתית. הגיליון הנוכחי בוחן את התהליכים שהובילו לשינוי הזה, ואת השלכותיו על הפוליטיקה של החברה הערבית, על הממשלה ועל יחסי יהודים – ערבים בישראל.

הפעם אנחנו מציגים בפניכם חמשה מאמרים מפרי עטם של חמישה חוקרים העוסקים בזוויות שונות של יחסי המיעוט הערבי עם הרוב היהודי ועם מדינת ישראל.

המאמר הראשון נכתב על ידי פרופ' (אמריטוס) סמי סמוחה, סוציולוג בכיר מאוניברסיטת חיפה. במאמרו קובע סמוחה כי ספק רב אם שיתוף מפלגה ערבית בממשלה – המהווה שינוי דרמטי במפה הפוליטית בישראל – יוביל ליותר שילוב חברתי בין ערבים ויהודים, לקבלה רבה יותר של הערבים את ישראל כמדינה יהודית ולהחלשת קשריהם לעם הפלסטיני. זהו צעד חיובי אך לא מספיק. ללא פתרון השאלה הפלסטינית, קובע סמוחה, תמשיך ישראל להיות חברה שסועה לעומק בין ערבים ויהודים והפוליטיקה הערבית תמשיך להיות בחלקה החשוב פוליטיקת עימות.

המאמר השני נכתב על ידי ד"ר סלים בריק, מהאוניברסיטה הפתוחה ומכללת עמק יזרעאל. לאור ניתוח עברה ההיסטורי והתפיסתי, סבור המחבר כי סביר שהתנועה האסלאמית תתחזק בעתיד, במיוחד לאור תקציבים שיופנו לחברה הערבית, בין היתר בזכותם, ושינוי המדיניות כלפי המיעוט הערבי, שאינה דווקא בזכותם. אלה, בשילוב עם מאמצים למנוע מהרשימה המשותפת הישגים למען האוכלוסייה הערבית, יחזקו לדעת המחבר את תמיכת הציבור הערבי בהם.

המאמר השלישי הוא פרי עטה של ד"ר אילהאם שחברי מהמכון למחקרי ביטחון לאומי, המדגישה את המגבלות והאילוצים של הצטרפות רע"ם לקואליציה הממשלתית והטוענת כי הדרך להשתלבות משמעותית של מפלגות ערביות בממשלה עוד רצופה אתגרים רבים, גם מהצד היהודי וגם מהצד הערבי.

המאמר הרביעי נכתב על ידי פרופ' ראסם חמאסי מאוניברסיטת חיפה, המנתח גם את הרקע המורכב להצטרפות רע"ם לקואליציה הממשלתית ואת הסיכויים והסיכונים הטמונים בשינוי הדרמטי. חמאסי מסכם כי קיימים כוחות לא מעטים בחברה השואפים לכישלון הניסוי הפוליטי, ומולם קיימים גם כוחות המבקשים את הצלחתו והרואים בכך אינטרס לאומי ישראלי. המציאות החדשה דורשת לימוד ובחינה כדי לגבש מולה אסטרטגיות המאפשרות את הגברת הסיכויים על הסיכונים.

המאמר המסיים נכתב על ידי ד"ר אפרים לביא, ראש התכנית לחקר יחסי ערבים – יהודים במכון למחקרי ביטחון לאומי. המחבר מסכם כי הצטרפות רע"ם לקואליציה מהווה מציאות פוליטית חדשה וכך גם מבחן לחברה היהודית ולחברה הערבית, בהקשר להשתלבות הערבים בחברה ובמדינה.

מאחלים לכם עניין וקריאה מהנה,

העורכים: ד"ר אילהאם שחברי, ד"ר מאיר אלון, ד"ר אפרים לביא

הגורמים וההשלכות של שיתוף מפלגה ערבית בקואליציה: האם מדובר בשינוי מהפכני ובר קיימא?

סמי סמוחה¹

כניסת רע"ם ל"ממשלת השינוי" ביוני 2021 היא אירוע היסטורי חסר תקדים. זוהי הפעם הראשונה מאז 1948 שמוקמת ממשלה בישראל שבה חברה מפלגה ערבית. מה הוביל לאירוע זה? ומה הן משמעויותיו והשלכותיו?

כדי להבין את משמעות השינויים בפוליטיקה הערבית הארצית צריך לעמוד על מאפייניה מאז 1996, השנה שבה התחילו לפעול ארבע המפלגות הערביות: חד"ש, בל"ד, תע"ל ורע"ם. כולן דוגלות בהקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל ובהפיכת המדינה מיהודית לדו-לאומית. למרות שהן לא אימצו את מסמכי החזון העתידי, רבים ממנהיגיהן, מפעיליהן ומחבריהן מזדהים עם רוח המסמכים שרואים בישראל מדינה קולוניאלית ולא-דמוקרטית. רוב הערבים בישראל מזדהים עם המטרות הלאומיות הללו, אך מצפים ממנהיגיהם לטפל בקדימות בבעיות היומיום הבערות, ובכללן רמת חינוך נמוכה, שירותים מוניציפליים ירודים, פשיעה ואלימות, הגורמות לאי-ביטחון אישי פיסי, כמו גם במצוקת הדיור, בהרס בתים לא-חוקיים ובבעיות הבדואים בנגב. הציבור הערבי הרחב מבטא גם הסתייגות מהמפלגות הערביות בעצם השלמתן ההולכת וגוברת עם ישראל כמדינה יהודית – רוב יהודי, שפה עברית שלטת, תרבות יהודית ולוח זמנים עברי.

הפוליטיקה הערבית היא פוליטיקה של עימות. המפלגות הערביות לא מכירות בישראל כמדינה יהודית, מוחות ומבקרות קשות את הממשלה, אך השלימו עם מסורת הדרתן מקואליציות ממשלתיות. הן לא נלחמו נגד הדרתן מהממשלה (אבל נאבקו נגד הדרת ערבים בכל תחום אחר), לא הצהירו על נכונות להיכנס לקואליציה ולא נקטו בפעולה שתאפשר להן להתקבל על מפלגות השלטון ולהצטרף לממשלה. ההדרה נתפסה על ידן כנוחה להן, כי שיתוף בשלטון היה דורש מהן נשיאה באחריות להחלטות הממשלה וכך לעשיית ויתורים עקרוניים.

תמורות חשובות בפוליטיקה הערבית החלו להתרחש ב-2014. בתגובה להעלאת אחוז החסימה מ-2% ל-3.25% במארכ 2014, התאגדו המפלגות הערביות ב"רשימה משותפת" והייצוג הערבי עלה מ-11 ל-15 מנדטים בבחירות 2015. הציבור הערבי תפס את הרשימה המשותפת כסמל לאחדות לאומית וכמכשיר לשיפור מעמדו. ראשיה פעלו בהצלחה מול משרד האוצר לגיבוש ולאישור החלטת הממשלה 922 למימון תכנית חומש לפיתוח היישובים הערביים. אנשי ציבור ערבים נוכחו לדעת שייצוג פוליטי אמנם תורם לשינוי מדיניות הממשלה, אך הישגיו מוגבלים כל עוד המפלגות הערביות אינן חלק מהממשלה.

בעיני ראש הממשלה (לשעבר) נתניהו, ייצוג ערבי בסיעה של 15 מושבים בכנסת נתפס כקו אדום. הוא סימן את הרשימה המשותפת כתומכת טרור כדי למנוע ממנה לחבור לגוש חוסם להקמת ממשלה

¹ סוציולוג, פרופ' אמריטוס באוניברסיטת חיפה

חלופית. החקירות שהובילו לאישום נתניהו בעבירות של לקיחת שוחד, מרמה והפרת אמונים, חוללו הערכות של הפוליטיקה הישראלית בשני גושים חדשים. "גוש נתניהו" תקף את מוסדות אכיפת החוק וחתר להקמת ממשלה בראשות נתניהו, ואילו "גוש לא נתניהו" נאבק לסלקו מהשלטון. ארבע מערכות בחירות הסתיימו בתיקו. קיפאון דומה נוצר ב-1984 וב-1988 כאשר לכל גוש פוליטי לא היה רוב והמוצא מהמבוי הסתום היה הקמת ממשלת אחדות לאומית. פתרון זה לא היה מעשי הפעם משום שגוש "לא נתניהו" כלל שלוש מפלגות ימין שראשיהן היו מסוכסכים אישית עם נתניהו ופעלו להדחתו. הקמת "ממשלת שינוי" בתמיכת הרשימה המשותפת הסתמנה כחלופה ליציאה מהמשבר אחרי הבחירות ב-2019 וב-2020. אפשרות דומה עלתה על הפרק ב-1992 כאשר לשני הגושים לא היה רוב, אך רבין הקים ממשלה בתמיכה מבחוץ של חד"ש ומד"ע ודחה את בקשת מד"ע להיכנס לקואליציה. אופציה זו התממשה אז הודות למעמדו הבכיר של רבין כמנהיג, ההומוגניות של הממשלה, הפרופיל הנמוך של המפלגות הערביות ומשקלן הקטן בתוך הממשלה (5 מתוך 61). בני גנץ, מנהיג חלש ולא מנוסה, עמד בראש הגוש נגד נתניהו בשנים 2019-20. בגוש זה נכללו שתי מפלגות ימין שח"כים מתוכן שמו וטו על הקמת ממשלה בתמיכת מפלגה ערבית, לא רק מסיבה אידיאולוגית, אלא גם בגלל משקלה הרב בממשלה (15 מ-61) וההחצנה הגדולה של זיקתה לפלסטינים ושל התנגדותה לאופי היהודי של המדינה. לכן החליט גנץ אז לפלג את כחול לבן ולחבור לנתניהו בהקמה ללא תקדים של ממשלה פריטטית. הממשלה הזו קרסה משום שנתניהו לא השלים עם הקיצוץ בסמכויותיו והוביל לבחירות רביעיות.

המפנה ההיסטורי התחולל בבחירות הרביעיות. שני הגושים עברו שינויים ניכרים. ב"גוש נתניהו" נכללה מפלגת הציונות הדתית שבאגף אחד שלה הצטופפו חרד"לים ובאגף אחר בלטו כהניסטים. בגוש "לא נתניהו" נכללו שתי מפלגות ימין וארבע מפלגות מרכז-שמאל. מפלגת ימינה צידדה אך לא התחייבה ל"גוש נתניהו". אך השינוי חסר התקדים היה התפלגות רע"ם מהרשימה המשותפת וזמינותה להצטרפות לכל ממשלה, עם העדפה לממשלה בראשות נתניהו. הנימוקים לפילוג היו שניים: האופי השמרני של רע"ם כנציגת התנועה האסלאמית (הפלג הדרומי) והמטרה העליונה שלה – כניסה לממשלה ללא תנאי כדי להשיג משאבים ושינויי מדיניות כלפי המיעוט הערבי. זוהי המפלגה הערבית הראשונה שמתנתקת מגוש מרכז-שמאל, שבו משובצות באופן אוטומטי מפלגות ערביות כחלק מגוש חוסם, יוצאת חוצץ נגד פוליטיקת העימות הערבית המסורתית ומתנהלת כמפלגה קואליציונית לכל דבר. **רע"ם זוכה לתמיכת הערבים כי היא מייצגת את העדפותיהם: השפעה במקום מחאה, מאבק אזרחי במקום לאומי, הגנה על ערכים שמרניים במקום ליברליים.** כדי להתקבל על המפלגות היהודיות היא מגבילה את עצמה לנושאים אזרחיים וחברתיים-כלכליים הנוגעים במישרין לערבים בישראל, בלי להעלות תביעות בסוגיות לאומיות. הצהרת עודה באוגוסט 2019 על נכונות לתמוך בממשלה בראשות גנץ, המלצת הרשימה המשותפת על גנץ כמועמד להרכבת ממשלה, והמשא ומתן שניהל נתניהו עם מנסור עבאס תרמו ללגיטימציה של כניסת רע"ם לממשלה. כישלון נתניהו להקים ממשלה נגרם על-ידי פסילת רע"ם, בשל היותה מפלגה ערבית, על-ידי מפלגת הציונות הדתית הרדיקלית.

כמו כל הסבר לתופעה מורכבת, ההסבר לפריצת הדרך של ממשלה הכוללת מפלגה ערבית והתלויה בה בעצם קיומה מורכב משני גורמים חסרי תקדים. גורם חשוב מאוד הוא השינוי בפוליטיקה היהודית – פיצול בימין שחייב כל גוש פוליטי לגייס מפלגה ערבית לשם הקמת ממשלה. גורם לא פחות מכריע הוא הפיצול בפוליטיקה הערבית שדחף מפלגה ערבית ותיקה לזנוח את פוליטיקת העימות ולחתור לכניסה לכל קואליציה, כולל ימנית. **השינוי הזה התאפשר הודות לדחיקה לשוליים של השאלה הפלסטינית ולכישלון של האביב הערבי שחזק את הקשר של האזרחים הערבים לישראל. הוא התאפשר גם בגין המנהיגות הפרוגמטית והנועזת של מנסור עבאס** שהבין עוד מצעירותו שהישגים פוליטיים משיגים כאשר משחקים לפי כללי הפוליטיקה הישראלית (גם כאשר שימש כראש ועד הסטודנטים הערבים באוניברסיטה העברית, המטרה היחידה שלמענה הוא נאבק הייתה השגת הטבות לסטודנטים, ולא הפגנת מחאה למען הפלסטינים).

לשינוי הגדול הזה בפוליטיקה הישראלית צפויות מספר השלכות. השסע הפוליטי ההולך ומעמיק בקרב היהודים יתרחב לשאלת שיתוף מפלגה ערבית בממשלה. הסתלקות נתניהו תחזיר את גוש הימין לרוב שיש לו ולכן לא יצטרך ולא ירצה את התמיכה של מפלגה ערבית. לעומתו, גוש המרכז-שמאל תלוי בתמיכת המפלגות הערביות ולכן ירצה לכלול אותן בממשלה שיקים, אך סיכוייו להשיג רוב פוליטי הם זעומים. גם השסע בפוליטיקה הערבית ילך ויעמיק. המאבק בין מפלגות העימות המסורתיות למפלגות שיתוף, כמו רע"ם ו"מפלגת מען (יחד) לעידן חדש" בראשות מוחמד דראושה, ילך ויחריף ואף יתמקד בשאלה איזה זרם יהיה המרכזי והמוביל. למפלגות שיתוף ללא שיוך לאחד הגושים יש יתרון רב כי יהיו מוכנות להשתתף בכל ממשלה שתקום. את הקונפליקט הבין-מפלגתי בקרב הערבים מעצימות המפלגות היהודיות שכבר קבעו כי רע"ם כשרה לשותפות בממשלה ("הערבי הטוב") בעוד שהרשימה המשותפת פסולה ("הערבי הרע"). שיתוף הערבים בממשלה ירגיל אותם שגם הם אחראים לניהול המדינה וילחץ אותם ואת היהודים לעשות את הפשרות הנחוצות. זאת משום שתנאי הסף של רע"ם לכניסה ולהישארות בממשלה הם שיפור המצב החברתי-כלכלי של הערבים וצמצום האפליה המוסדית נגדם, מטרות שיושגו כנראה, במידה זו או אחרת.

ואולם לא צריך להגזים באפקט השינוי. צירוף הנסיבות שהובילו להקמת ממשלה בהשתתפות מפלגה ערבית הוא נדיר וסיכוייו לחזור הם קלושים. תוקף ארבע ההתנגדויות היהודיות לשיתוף מפלגות ערביות בממשלה איננו עומד לאבד מעוצמתו: זיקה לעם הפלסטיני, שלילת הצביון היהודי של המדינה, ממשלה ללא רוב יהודי וממשלה ללא שליטה מלאה של היהודים. הצנעה והדחקה של הזיקה לפלסטינים והתנגדות לאופי המדינה הדרושות להשתתפות בממשלה ימשיכו להרתיע גם את המפלגות הערביות. ספק רב אם שיתוף מפלגה ערבית בממשלה יוביל ליותר שילוב חברתי בין ערבים ויהודים, לקבלה רבה יותר של הערבים את ישראל כמדינה יהודית וציונית ולהחלשת קשריהם לעם הפלסטיני. זהו צעד חיובי אך לא מספיק. ללא פתרון השאלה הפלסטינית, תמשיך ישראל להיות חברה שסועה לעומק בין ערבים ויהודים והפוליטיקה הערבית תמשיך להיות בחלקה החשוב פוליטיקת עימות.

השתלבות רע"ם בקואליציה – שורשים היסטוריים ותפיסתיים

סלים בריק²

הקמת הרשימה המשותפת בינואר 2015, הייתה תולדה של העלאת אחוז החסימה והיא התרחשה רק לאחר שחבריה ניסו את כל הדרכים להימנע מכך. באופן זה נוצרה רשימה רעועה, מורכבת מסתירות פנימיות מהותיות, בראשן הפער הלא ניתן לגישור בין חד"ש על מרכיבה הקומוניסטי-חילוני, לבין התנועה האסלאמית, שמהווה ניגוד קוטבי לה, בעיקר בנושאים חברתיים, כמו מעמד האישה, זכויות ה-להט"ב וכדומה.

המוטיבציה שהניעה את רע"ם (התנועה האסלאמית עם שאריות מפלגת מד"ע שהפכו למרכיב שולי בה) לא הייתה רק אידיאולוגית אמונית, אלא גם נבעה מרצון להגיע להגמוניה בציבור הערבי ולדחוק את חד"ש, המובילה ההיסטורית, לקרן זוית. מנסור עבאס, שנבחר לעמוד בראש התנועה, חתר בכל כוחו להגיע לעמדת הנהגה של הציבור הערבי ולדחוק את מנהיג חד"ש, המנהיג לא-קונצנזואלי של הרשימה המשותפת, מעמדת הבכורה הפוליטית. אלה היו הסיבות העיקריות לפירוק הרשימה המשותפת פעמיים: ב-2019, עם ההתחברות לבל"ד, ובפעם האחרונה לקראת הבחירות לכנסת ה-24.

נזכיר כי פיצול התנועה האסלאמית לפלג הצפוני והדרומי התרחש לקראת הבחירות לכנסת ה-14 ב-1996. המחלוקת אז נסובה סביב התמיכה של התנועה האסלאמית בהנהגת שיח' עבדאללה נמר דרויש ואברהים צרצור בשמעון פרס לראשות הממשלה, כדי להציל את הסכמי אוסלו, מול התעקשות הפלג הרדיקלי בהנהגת שיח' ראיד צלאח להתנגד לאוסלו (בדומה לעמדת חמא"ס). ראיד צלאח דבק בהימנעות מכל השתתפות פוליטית ברמה ארצית עם מפלגות יהודיות. כל זאת, גם בגלל מאמציה של התנועה לדחוק את רגליה של חד"ש, שהוצגה ככזו שסיימה את תפקידה ההיסטורי. מאז הפיצול מתמרן הפלג הדרומי כל העת בין פרגמטיזם פוליטי וגמישות אידיאולוגית, בזירה הארצית (ובמקרים מסוימים גם בזירה המוניציפלית) לבין רדיקליזציה בסוגיות דתיות ואמוניות.

לקראת הבחירות האחרונות, החליטה רע"ם להביא לפירוק הרשימה המשותפת לאחר שהסיקו כי לא יוכלו להוביל את הרשימה המאוחדת במקום חד"ש. העילה שעמדה מאחורי מהלך זה הייתה שרע"ם מאמצת אסטרטגיה פורצת דרך, כביכול, קרי להיות לשון מאזניים להרכבת הממשלה הבאה, כמו המפלגות החרדיות בשנות ה-80. באימוץ אסטרטגיה זו התעלמו ברע"ם מכמה תובנות יסוד בפוליטיקה הישראלית, ובראשן שהמפלגות הערביות, להבדיל מהחרדיות, האנטי-ציוניות אף הן, אינן זוכות ללגיטימציה להיות חלק מהשלטון, לא כל שכן מצד גורמי הימין. העובדה שבנימין נתניהו התקשה להרכיב ממשלה, גרמה לו לשלב את ההתקרבות לרע"ם עם הכוונה להביא לצמצום ההשתתפות של הערבים בבחירות באמצעות "חיבוק הדוב", שיטה שעבדה היטב בבחירות האחרונות, שכן שיעור הערבים שהצביעו לא עלה על 45 אחוזים.

² ד"ר סלים בריק הוא מרצה למדעי המדינה באוניברסיטה הפתוחה ובמכללת עמק יזרעאל. תחומי מחקרו הם יחסי ישראל עם הפלסטינים והפוליטיקה הערבית והדרוזית בישראל.

רע"ם תרמה אף היא לירידת שיעור המצביעים הערבים בשל הקמפיין השלילי שהובילה, אגב מתקפה חריפה על הרשימה המשותפת ופיזור רמזים שליליים נגד ראשי חד"ש, בין השאר על שאינם נוהגים על פי הדת האסלאמית. בעניין זה הם השכילו לסמן מטרה נוחה למתקפותיהם: ח"כ עאידה תומא-סולימאן, שהיא גם קומוניסטית, גם נוצרייה, וגם אישה. ואכן, המתקפות עליה הגיעו לרמות נמוכות שהפוליטיקה הערבית הארצית לא ידעה מקודם.

כדי להבין את האסטרטגיה של התנועה האסלאמית (הפלג הדרומי/רע"ם) צריך לבחון את גישת התנועות האסלאמיות באופן כללי ובפרספקטיבה היסטורית. תנועת האחים המוסלמים המקורית במצרים אמנם יצאה נגד הבריטים, אולם היא לא הייתה לאומית ביסודה, אלא להיפך: כשהסיקו שהגישה הלאומית של ג'מאל עבד אל-נאצר מתחזקת, הם לא היססו לנסות לחסל אותו. ההיסטוריה של התנועה האסלאמית בפלסטין, בעיקר בהנהגתו של חאג' אמין אל-חוסיני, התמקדה בהיבטים האסלאמיים על חשבון האינטרסים הלאומיים של הפלסטינים. גם בעידן הישראלי תנועת האחים המוסלמים לא ראתה בעניין הלאומי נושא חשוב דיו, והתמקדה בקידום נושאים, מוסדות ואינטרסים דתיים. הדבר אפשר לכיבוש הישראלי, מדיין ועד רבין, לטפח את התנועה ואף לסייע לה לשלוט בפלסטינים בשטחים הכבושים, עד פרוץ האינתיפאדה הראשונה והקמת חמאס. כך נהנה הכיבוש הישראלי מתרומת האחים המוסלמים בהחלשת אש"ף ובצמצום השפעתו.

כך גם נתניהו וחלקים בימין החילוני הישראלי עטו על המציאה שסיפק להם מנסור עבאס והבינו את הפוטנציאל הגלום בטיפוח רשימתו: לא רק כדי לשמר את שלטונם בראשות נתניהו, אלא גם כדי לעמעם ולהחליש את התביעות של המיעוט הערבי לשוויון אזרחי. מבחינת אלה, ההישענות על רע"ם לצורך הקמת ממשלת נתניהו, משרתת גם טיפוח של הגישה הנתניית, המשתלבת עם התפיסה הדסידנטית של התנועה האסלאמית. אין ספק שהתנועה האסלאמית מושרשת היטב בחברה הערבית בישראל, בעיקר מאמצע שנות ה-70. השפעתה גברה והלכה בשלטון המוניציפלי ועם הקמת הרשת הענפה של מוסדותיה ברוב תחומי החיים, והעזרה שהם מגישים לרבבות מוסלמים.

התנועה האסלאמית מטילה את יהבה על פלח משמעותי בחברה הערבית בישראל: השכבות החלשות הנרחבות, המשוועות לתקציבים, לתעסוקה ולפתרון של בעיות הקיום, שהחריפו בעטיה של הקורונה וכן הפשיעה והאלימות המשתוללים בחברה הערבית, בשל אזלת ידה של הממשלה וחוסר המוטיבציה שלה להתמודד עם חוליים אלה. השכבות המשכילות, שיש להן זיקה חזקה לסוגיות לאומיות והמעמד האזרחי, ממילא אינן קהל התומכים של תנועה זו.

לכן, סביר שהתנועה האסלאמית תתחזק בעתיד, במיוחד לאור התקציבים שיופנו לחברה הערבית, בין היתר בזכותם, ושינוי המדיניות כלפי המיעוט הערבי, שאינה דווקא בזכותם (למשל גישה חדשה כלפי המאבק בפשיעה בחברה הערבית במשרד ה-בט"פ ובמשרטה). כל אלה, בשילוב עם מאמצים למנוע מהרשימה המשותפת הישגים למען האוכלוסייה הערבית, יחזקו את תמיכת הציבור הערבי בהם.

מצער אפוא שפוליטיקה של תנועות פלגניות, אנטי-אינטלקטואליות, המתאפיינות גם בקנאות דתית אנטי-ליברלית ומעדיפות סנטימנטים דתיים על אינטרסים לאומיים וכלל אזרחיים, לרוב ידם על העליונה. מציאות זו קיימת לא רק בקרב הערבים בישראל, אלא בכל המרחב הערבי והאסלאמי.

כניסת רע"ם לקואליציה: אתגרים והזדמנויות

אילהאם שחברי³

הפוליטיקה הערבית בישראל חווה בשנים האחרונות שינויים מהותיים לכיוון של שותפות בשלטון והשפעה על קבלת החלטות, בעיקר בנוגע להשתלבות אזרחית שוויונית של המיעוט הערבי במדינה. סוגיות כמו חוסר תעסוקה, מצוקת דיור, רמת חינוך ירודה ופשיעה עדיין מחלישות את האזרחים הערבים ורווחתם ומשפיעות על החברה הישראלית בכלל. התפנית הפוליטית המשמעותית הראשונה חלה בספטמבר 2019, כאשר המפלגות הערביות שהתאחדו במסגרת הרשימה המשותפת המליצו על הרמטכ"ל לשעבר, בני גנץ, כמועמד הציוני הראשון לראשות הממשלה. המהלך לא הניב את התוצאות הרצויות עבורן עקב העדר שיתוף פעולה מצד גנץ. בעקבות כך, בבחירות מרץ 2021, חלה תפנית היסטורית נוספת, כאשר המפלגה הדתית רע"ם, בראשות ח"כ מנסור עבאס, התפצלה מהרשימה המשותפת, זכתה בארבעה מנדטים והפכה למפלגה הערבית העצמאית הראשונה שהצטרפה לקואליציה. מהלך זה קיבל משנה תוקף מאחר שהוא התבצע בצל סיום מבצע צבאי בעזה ושרשרת של אירועים אלימים, בעלי אופי לאומי ודתי רגיש, בירושלים ובערים המעורבות בתוך ישראל, שחשפו את עומק המתח והסיכון הקיים ביחסי יהודים-ערבים.

הרקע למהלך זה נבע מהרצון של רע"ם למלא את הבטחתה לבחירה להוביל קו פוליטי - אזרחי חדש, באמצעות השתלבותה בכל ממשלה שתקום, בצד הנחישות של חלק מהמפלגות הציוניות להפיל את שלטון נתניהו, שהקדים אותן והכשיר את רע"ם והקול הערבי עקב מצוקתו הפוליטית. התפיסה שהתגבשה אצל רע"ם היא שהח"כים הערבים אינם יכולים לחולל שינוי במעמדו הסוציו-אקונומי של המיעוט הערבי בישראל כל עוד הם נמצאים באופוזיציה. המציאות הפוליטית לאחר יותר מעשור בו שלטון נתניהו טיפח רטוריקה אנטי-ערבית, חוקים מפלים ודה לגיטימציה של המנהיגות הפוליטית הערבית, לצד מחלוקות פנימיות ומאבקי כוח בתוך הרשימה המשותפת, תרמו להבנה של מנהיג רע"ם, שבלי התגמשות בעמדות הפוליטיות המסורתיות, הצנעת ההיבט הלאומי ודרישות ראליות לצמצום פערים מתוך הקואליציה, לא ניתן יהיה להשפיע במסגרת תהליך קבלת ההחלטות ולשפר את איכות החיים של האזרחים הערבים. גישה זו נתפסת בעיני מבקרי רע"ם כשטחית או מניפולטיבית, שנועדה לשרת את האינטרסים שלה ושל הממסד הישראלי. זאת, בשונה מהמצע האידאולוגי של הרשימה המשותפת לפיו לא ניתן יהיה להשיג שוויון אזרחי משמעותי כל עוד המדינה מגדירה את עצמה כיהודית.

הצטרפות רע"ם לקואליציה הייתה אמירה ברורה שהעניין הלאומי אינו מהווה עוד "קו אדום" בקידום היחסים בין המדינה למיעוט הערבי. רע"ם מנסה למצב את עצמה כזרם פוליטי ערבי חדש שתוחם את היחסים עם המדינה על בסיס אינטרסים אזרחיים-כלכליים. גישה זו מציבה את הבחורים הערבים בפני אתגר הבחירה בין הרשימה המשותפת, המייצגת קו אזרחי ליברלי-לאומי, בעל השפעה מצומצמת

³ ד"ר אילהאם שחברי היא חוקרת מלגאית ניובאור במכון למחקרי ביטחון לאומי

מתוקף היותה באופוזיציה, לבין קו דתי-שמרני שמתאפיין בפייסנות ופרגמטיזם נטול אספירציות לאומיות, האמור לפעול מתוך השפעה בקואליציה. התחזקות רע"ם והמשותפת או היחלשותן, תלויים במבחן ההישגים ועוצמת השינוי שהן יוכלו להציג בפני ציבור בוחרים למען פתרון הבעיות האקוטיות בחברה הערבית ושיפור רמת החיים של האזרחים הערביים. אמירה זו עשויה להגביר את התחרות בין שני המחנות היריבים ובעקבותיה אולי גם את הגמישות הפוליטית שלהן.

הנוסחה שרע"ם מציעה הינה אטרקטיבית עבור קבוצות מסוימות בציבור הערבי שהערך הדתי-אזרחי (מוסלמי-ישראלי) בזהותם ההיברידית חשוב להם יותר מהערך האזרחי-לאומי (ישראלי-פלסטיני). ככזו, היא אמורה לשרת, בראש ובראשונה, את קהל המצביעים המוסלמים הדתיים בחברה הערבית. היא גם קיבלה תמיכה משמעותית באוכלוסייה הבדואית בצפון ובדרום, המתאפיינת בשמרנות דתית וחברתית. לאור זאת, הרשימה המשותפת תמשיך כנראה להיות הבחירה הטבעית של שאר הבוחרים המוסלמים הלא דתיים, וכן עבור הקהילה הערבית נוצרית, שתי קבוצות שמתאפיינות בתודעה לאומית גבוהה יותר. במקביל למערכת המפלגתית, ימשיכו כוחות אחרים בחברה הערבית, כמו ועדת המעקב העליונה, ראשי רשויות, אקדמאים, ארגוני חברה אזרחית וקבוצות נוער שמגדירים את עצמם כ-"חיראכ שבאבי", בפעילותם החוץ פרלמנטרית למען שיפור הסטטוס האזרחי של הערבים בישראל ושימור הנרטיב הלאומי שלה.

רע"ם אמנם החליטה להרים את הדגל הכלכלי באמצעות שותפות קואליציונית, אך אי הצטרפותה לממשלה ושאלת הלגיטימיות שלה ימשיכו לאתגר את דרכה החדשה. מיד לאחר הקמת הממשלה, התקשורת הערבית דנה בהרחבה בסיבות לאי הצטרפות רע"ם לממשלה, כאשר העמדה הרווחת הייתה ברובה ביקורתית, בטענה שהממשלה החדשה היא שאינה מעוניינת במינוי שר מטעם מפלגה ערבית. תחושות אלו התגברו עם מינוי של ח"כ עיסאווי פריג' מטעם מר"צ, כשר לשיתוף פעולה אזרחי. פריג' הוא הח"כ הערבי המוסלמי השני בתולדות ישראל שנבחר לכהן כשר מטעם מפלגה ציונית, לאחר שח"כ לשעבר ג'אלב מגאדלה כיהן כשר המדע מטעם מפלגת העבודה ב-2005.

מנגד, הנימוק של עבאס הוא ש-רע"ם אינה מעוניינת לשאת באחריות קולקטיבית על החלטות בסוגיות ביטחוניות רגישות הנוגעות לחיי הפלסטינים. כלומר, רע"ם מעדיפה להגביל את כוח ההשפעה שלה גם ההחלטה על פיצול ועדת הפנים שבראשה נבחר לעמוד ח"כ סעיד אל-חרומי מרע"ם לשתי וועדות: וועדה לביטחון פנים והוועדה לשירותי דת יהודיים ופרויקטים לאומיים, בראשם יעמדו ח"כיות ממפלגות ציוניות מהקואליציה, מבליטה את גבולות ההשפעה והלגיטימיות שניתנות לרע"ם בנוגע לסוגיות לאומיות וביטחוניות. התנהלות הממשלה החדשה מול רע"ם בנוגע לוועדת הפנים, מתיישבת עם דעת הקהל בציבור הישראלי שעדיין אינו מסתייג ברובו מקבלת מפלגות ערביות כשותפות מלאות בשלטון. לפי הסקר האחרון של המכון למחקרי בטחון לאומי שנערך לאחר אירועי מאי 2021, כ- 53 אחוזים מהנסקרים היהודים שוללים הצטרפות מפלגה ערבית לממשלה.

לאור זאת, ולמרות ההתפתחות הדרמטית שחלה בפוליטיקה הערבית עקב כניסת רע"ם לקואליציה, נראה כי הדרך להשתלבות משמעותית בממשלה עוד רצופה אתגרים. המתחים הדתיים והלאומיים

ממשיכים לקבל ביטוי גם בממשלה החדשה. הדרך היחידה להתקדמות ביחסי ערבים-יהודים תהיה כרוכה במידת הנכונות של הממשלה הנוכחית להיטיב בצורה משמעותית עם האינטרסים החיוניים של הציבור הערבי, מצד אחד, וכן במידת הרגישות הפוליטית שהיא יכולה לגלות כלפי הסוגיות החדשות שמגדירות את הפוליטיקה הערבית והישראלית, מצד שני.

השתתפות רע"ם בקואליציה; סיכויים וסיכונים

ראסם חמאסי⁴

גם לפני הצטרפות מפלגת רע"ם לקואליציה החדשה השתתפו אזרחים ערבים בממשלות ישראל, כולל בתפקידי שרים וסגני שרים, באמצעות חברותם במפלגות ציוניות. על רקע זה, מה התחדש בהשתתפות רע"ם בקואליציה הנוכחית? מה המשמעות על השינוי בדפוסי ההתנהגות הפוליטיים של נציגי החברה היהודית והערבית בפוליטיקה הישראלית? מה הסיכויים והסיכונים הכרוכים בתופעה החדשה? מתן תשובות לשאלות אלה והמשתמע מהן מהווה אתגר ניכר ודורש מחקר רחב החורג מהיקף ומהות מאמר דעה קצר זה. עם זאת, כוונתי כאן לשרטט מספר כיוונים אפשריים בעניין ייחודיות ההשתתפות של רע"ם בקואליציה הממשלתית, על בסיס הנסיבות וההתליכים שהובילו להשתתפות מפלגה ערבית לא ציונית בקואליציה.

הייחודיות של התופעה הנדונה בולטת על רקע העובדה לפיה עד עתה כל ממשלות ישראל סירבו לשתף מפלגות ערביות בקואליציה. אולם מעבר לאתגר זה, נדרש להבין את ההקשר הרחב של קפיצת המדרגה של מפלגה ערבית להצטרף לקואליציה על בסיס תפיסה של השתתפות משפיעה ולא רק על המשך המחאה. מספר גורמים מאפיינים הקשורים לחברה הערבית, לחברה היהודית ולגורמים חיצוניים יצרו את האקלים שאיפשר שינוי בדפוסי ההתנהגות הפוליטית בישראל:

- א. הפוליטיקה העולמית עוברת מדגש על אידאולוגיה לאומית לפרגמטיזם אזרחי תפקודי. במסגרת זו אזרחים תובעים איכות חיים ומבקשים להתקיים על בסיס אמנה בין האזרח לבין המדינה.
- ב. בעיות גלובאליות הקשורות בשינוי אקלים ומגיפות חוצי גבולות, כגון הקורונה, המחייבים שיתופי פעולה חוצי גבולות וקהילות.
- ג. צמיחה והתגברות הנגישות של הפרט לתקשורת המונים מגוונת. נגישות לתקשורת וחשיפת האזרחים באמצעותה לאירועים ולדפוסי התנהגות פוליטיים הצמיחה את הצורך בפוליטיקה אחרת השמה את הפרט במרכז, תוך הבנה שאין בהכרח סתירה בין צורכי הפרט לקולקטיב, אלא ניתן לגשר ולחבר ביניהם.
- ד. אירועי "האביב הערבי" והמתחים המתרחשים ברשות הפלסטינית העמידו את האזרחים הערבים בישראל מול מציאות שונה, המחייבת יוזמה אחרת למענם ולמען עתידם.
- ה. צמיחה של הכרה בחברה היהודית ובחברה הערבית בישראל ששתי הקהילות, למרות התנאים הסוציו-כלכליים השונים, כמו גם מעמדן הפוליטי השונה, זקוקות לשינוי היחסים ביניהן, על בסיס ההתרחבות של מרחבי המפגש, גם אם אלה אינם שוויוניים.

⁴ פרופ' ראסם חמאסי, מתכנן ערים וגיאוגרף, פרופ' מן המניין, החוג לגיאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה.

ו. ניסיון המפלגות הערביות להשפיע ולהשיג הישגים חומריים לאזרחים הערבים מצביע על כך שדרך ההשתתפות משיגה הישגים יותר מאשר דרך ההתכחשות והמחאה. זו עדות לכך שניתן לזכות ביותר משאבים כאשר משחקים במגרש הפוליטי, וודאי בתוך הקואליציה הממשלתית.

ז. הכרה בינלאומית ואף ישראלית בהפליה שהמדינה נוהגת כלפי אזרחיה הערבים, וקיומה של תביעה לשנות מצב זה.

ח. השסעים הקיימים בחברה היהודית יצרו מארג פוליטי סבוך שהביא לארבע סיבובי בחירות תוך שנתיים ויצר אי-יציבות במערכת הפוליטית. תופעות אלה פגעו במשילות ובו בזמן יצרו הכרה בעובדה שהאזרחים הערבים יכולים להשפיע על המערכת הפוליטית בישראל.

ט. התבגרות המערכת הפוליטית הערבית ומעבר משיח הזהויות, לשיח הצרכים / הזכויות האזרחיות. שיח זה התקיים בתוך המחלוקות בין הזרמים הפוליטיים הערבים. זאת, גם על רקע הניסיון של הרשימה המשותפת, שלא השכילה למנוף את כוחה להשגת הישגים. נהפוך הוא, הרשימה המשותפת יצרה אכזבה בקרב לא מעט מהציבור הערבי, דבר שתורם להתפרקותה.

נראה כי לגורמי יסוד אלה הצטרף באופן מיידי המבוי הסתום הפוליטי בחברה הערבית בישראל. עיקרו במחלוקות הקשות בין המפלגות הערביות, הנעוצות בתערובת של מחלוקות אידיאולוגיות ושל תחרות בין אישית, שניטשו לאור שינויים מבניים בחברה הערבית. אלה כוללים צמיחה של מעמדות הביניים ושינויים במאזני הכוח על קביעת סדר היום הפוליטי. בהקשר זה רע"ם הצמיחה והגבירה את השיח של השיתוף כתחליף לשיח המחאה. גם אם כל המפלגות הערביות (מלבד בל"ד שהסתייגה) ביקשו להשתתף בפוליטיקה הישראלית ולהיות חלק ממנה, במינונים ובתנאים שונים, הרי שרע"ם צעדה צעד גדול קדימה וזכתה לפתיחות ונכונות מהמנהיגות הישראלית, גם זו הימנית. זאת, על רקע שאיפת מנהיגי רע"ם לשמש כזרם פוליטי לגיטימי במרכז הפוליטיקה הישראלית (לא ימין ולא שמאל), תוך שהם פותחים הזדמנויות לבניית שותפויות פוליטיות ללא אבחנה בין הימין לשמאל, לצורך יצירת שותפות לגיטימית בין האוכלוסייה הערבית ליהודית בחלוקת הכוח והמשאבים הציבוריים.

רע"ם בהנהגתו של ח"כ דר' מנסור עבאס שאפה להיכנס כשחקן משפיע בחלון ההזדמנויות הפוליטי שנוצר בנסיבות של התפרצות השסעים בין המפלגות הציוניות הדתיות והחילוניות, ובתנאים בהם ניצב ראש ממשלה השואף להישרדות פוליטית אישית בצל של כתבי אישום. נתניהו מצא את נקודת המפגש בין רצונו של מנהיג מפלגה ערבית להשפיע ולהיות חלק לגיטימי מהפוליטיקה הישראלית באמצעות הבאת הישגים חומריים לאזרחים הערבים מחד גיסא, לבין רצונו הוא להבטיח את הישרדותו הפוליטית ואולי אף המשפטית מאידך גיסא. בו בזמן, רע"ם חתרה לבדל עצמה מהרשימה המשותפת ולסיים את המונופול ההגמוני של חד"ש, תוך קבלת תמיכה מהציבור הערבי המוסלמי. מה שעזר לגיבוש סדר היום של רע"ם היו הסקרים שהצביעו על יותר משני שלישים מהחברה הערבית השואפת ותומכת בכך שהמפלגות הערביות יקדמו סדר יום אזרחי דרך השתתפות בממשלה. דהיינו, לעבור ממסורת המחאה מהאופוזיציה לסלילת דרך להשתתפות בקואליציה ממשלתית. התגברות הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, בעיות המגורים, התכנון והקרקעות והעדר הזדמנויות תעסוקה על רקע

שינויים מבניים בקרב האוכלוסייה הערבית, כל אלה יצרו את התחושה והתביעה של חלק גדול מהציבור הערבי כי השתתפות עדיפה על המשך המחאה.

לכל אלה ניתן להוסיף גורמים נוספים שסייעו לרע"ם להתקדם לכיוון ההשתתפות האקטיבית: ביניהם:

א. ההבדלים המועטים בין סדר היום האזרחי והפוליטי, בתחומי הזכויות האזרחיות, של המפלגות הערביות, למרות ההבדלים בבסיס האידאולוגי השונה בתחומי הדת, הלאומיות, הכלכלה והחברה ובסוגיות קונקרטיות כמו הסכסוך בסוריה ובלבנון, יחס דת - מדינה, כמו גם בשאלת יצירת קואליציות עם כוחות פוליטיים שונים בישראל ובעולם.

ב. התבדלות התנועה האסלאמית, שהיא חוט השדרה של רע"ם, מתנועת האחים המוסלמים, שעברה טרנספורמציה בהענקת חופש החלטה לגבי סוגיות מקומיות ותקשורתיות.

ג. צמיחה של מנהיגות צעירה ברע"ם, הנוטה לסדר היום האזרחי, הנתפס כמאפשר הסדר לאומי גם עם הפלסטינים.

ד. ההכרה כי המוסלמים לא יכולים להיטמע בין יהודים, ולכן אין חשש לזהות הדתית / לאומית/ תרבותית של הקהילה המוסלמית, גם בעת השתתפות פוליטית אינסטרומנטלית, דבר שהיטה את שיח הזהויות לשיח הזכויות.

ה. אימוץ של פרשנות להלכות דתיות המאפשרות השתתפות במערכת הפוליטית לצורך זכייה בזכויות בתוך גבולות ההלכה.

תהליכים אלה הביאו לעידוד רע"ם להשתתפות בקואליציה גם על ידי ראשי רשויות מקומיות ואחרים בהנהגת הציבור הערבי, דבר הנתפס גם כבסיס אפשרי לבניית אמון עם הציבור היהודי, ואולי גם לשמש כגשר מחבר בין ישראל לפלסטינים ולעולם הערבי והמוסלמי.

בזמן הקצר מאז הצטרפות רע"ם לקואליציה, אנו עדים לאתגרים רבים הכרוכים בניהול הקשרים עם המפלגות השותפות בקואליציה ועם הרשימה המשותפת באופוזיציה, שהתחרות עמה גולשת לרחוב הערבי ומגבירה את השסעים בתוכו.

למרות זאת ניתן להצביע על סיכויים הנובעים מהמצב הפוליטי החדש. ביניהם:

א. הצלחת הניסוי הפוליטי עשוי לסלול את הדרך להשתתפות בעתיד של מפלגות ערביות בקואליציה הממשלתית, דבר שיגביר את האטרקטיביות של השותפות האזרחית השוויונית ואת האמון בין הציבור היהודי לערבי. הדבר עשוי לייצר הזדמנויות להתפתחות קואליציות בין קבוצות פוליטיות חוצות שיוך לאומי (יהודים מול ערבים).

ב. מימוש התכניות הממשלתיות וההתחייבות של המפלגות בקואליציה להקצאת המשאבים המיועדים לפיתוח היישובים הערבים עשוי להביא לצמצום פערים בין המגזרים ולפיתוח כלכלי ביישובים הערבים.

ג. התחזקות השיח האזרחי, תוך הכרה בשונות הקהילתית והסוציו-פוליטית בחברה בישראל, עשויה להגביר את האמון ולצמצם את המתחים בין יהודים לערבים ואולי אף להפחית את האלימות בחברה הערבית. הלגיטימיות של ההשתתפות הפוליטיות של הציבור הערבי במערכת הפוליטית יכולה לעודד את השיתוף הסוציו-כלכלי והמרחבי בין יהודים לערבים.

ד. יש לצפות אולי לשינויים של תפיסות ודפוסי ההתנהגות בציבור הערבי והיהודי על ידי מעבר מהפרדיגמה המסורתית, לפיה הציבור היהודי מנכס לעצמו את המדינה ומשאביה הציבוריים ופועל לעצב את המרחב, כאשר הערבים משמים רק כצרכנים, לפרדיגמה חדשה, בה הציבור הערבי מקבל אחריות לשותפות על ניהול משאבי המדינה, כולל אלה הקשורים לאוכלוסייה הערבית.

ה. שינויים כאלה יסללו את הדרך להמשך הצלחה של רע"ם ככוח מוביל בקרב האוכלוסייה הערבית.

מנגד, יש להזכיר גם סיכונים לא פשוטים, הנובעים מהמצב הפוליטי החדש, כמו:

א. חוסר יכולתן של מפלגות הקואליציה, כולל רע"ם, להתגבר על הניגודים ביניהן.

ב. התעוררות סוגיות לאומיות (עזה, ירושלים, יחס דתיים-חילוניים), שאינן מאפשרות פשרות מוסכמות, בעיקר עקב לחצים חיצוניים.

ג. אי עמידה בהסכמים ובהתחייבות קואליציוניות שהועקנו לרע"ם, כמו הריסת מבנים, הפקעות קרקע, חוקים מפרי איזון בין דתיים לחילונים, כמו באל-חרם אלשריף / אלאקצא וגלישה לאלימות בין יהודים לערבים.

ד. הצטרפות של מפלגות ציוניות / חרדיות לממשלה, תוך החלשת מעמדה של רע"ם, שעשויה להביא לדחיקתה לשוליים ואף מחוץ הקואליציה. אלה עשויים לקבע את ההגמוניה היהודית ולדחוק את הציבור הערבי מהלגיטימיות של ההשתתפות הפוליטית. יותר מכך, יהיה בכך כדי לאיים בהחזרת הקיטוב הלאומי, כולל שיח הזהויות והמחאה. במצב זה תצטמצם שוב ההשתתפות הפוליטית של הערבים בישראל ותתגבר בדלנותם. במצב זה סביר שרע"מ תקרוס ממעמדה כמפלגה ערבית מובילה.

קיימים כוחות לא מעטים בחברה היהודית והערבית השואפים לכישלון הניסוי של רע"ם. מולם קיימים גם כוחות המבקשים את הצלחתו והרואים בכך אינטרס לאומי ישראלי. בכל מקרה ברור שאנו עומדים בפתחה של מציאות חדשה, הדורשת לימוד ובחינה כדי לגבש מולה אסטרטגיה ומדיניות המאפשרות את הגברת הסיכויים על הסיכונים שהוצגו כאן.

הפוליטיקה הישראלית במבחן השתלבות הערבים במדינה

אפרים לביא⁵

עם השתלבות מפלגת רע"ם בקואליציה ממשלתית לראשונה בפוליטיקה הישראלית, עם סדר יום אזרחי, עולות מספר שאלות: האם אכן נפרצה הדרך לשותפות פוליטית יהודית-ערבית בשלטון? אם כן, מה המשמעות מבחינת הטיפול בנושאים הלאומיים והביטחוניים? ואם לא, מה המשמעות מבחינת עתיד מקומם והשתלבותם של הערבים בחברה ובמדינה?

אמנם המערכת הפוליטית הערבית נחלשה בבחירות האחרונות לכנסת, בשל יציאת מפלגת רע"ם מהרשימה המשותפת, אחוז ההצבעה הנמוך מאוד והייעוצי הערבי בכנסת שירד מ-15 ל-10 מנדטים. אלא שבפועל מתפתחת עתה דינאמיקה של התחזקות הנוכחות והמעורבות של המפלגות הערביות בפוליטיקה הישראלית, באופן חסר תקדים.

רע"ם כמפלגה דתית-אסלאמית שמרנית לומדת לפעול במסגרת קואליציה שיש בה מפלגות ליברליות. אנשיה מגבשים פשרות בנושאים רגישים שונים כמו זכויות הלהט"בים וחוק האזרחות, וצולחים משברים דתיים הנוגעים להר הבית / אל-חרם אל-שריף. זאת, במטרה לשמור על שלמות המסגרת הקואליציונית.

במקביל, מתקיים שיתוף פעולה פוליטי ער בין האופוזיציה בראשות הליכוד, לבין הרשימה המשותפת, כשבמקרים מסוימים חברי הכנסת של המשותפת מצביעים ביחד עם האופוזיציה. בנוסף לכך, מתקיים דיאלוג בין הרשימה המשותפת לבין הקואליציה למתן רשת ביטחון בסוגיות מסוימות, למשל, בהצבעה הצפויה על תקציב המדינה, תמורת הבטחות שונות בתחומים האזרחיים. דיאלוג רב ממדי זה מחריף את הקונפליקט הקיים בין רע"ם לרשימה המשותפת, המייצג את המאבק ביניהן על אשראי בגין הישגים שהם רוצים להציג לציבור בוחריהם. שורשי המחלוקת בין רע"ם לרשימה המשותפת עמוקים יותר. מבחינת רע"ם, אין כל הצדקה שח"כ הקומוניסטית, בעלת הערכים הליברליים, תנהיג את הציבור הערבי שרובו מסורתי-דתי, אלא דווקא התנועה האסלאמית.

סלע מחלוקת נוסף בין רע"ם לרשימה המשותפת נוגע לשאלת שיתוף הפעולה הפוליטי היהודי-ערבי וההשתלבות בקואליציה ממשלתית. לדעת יו"ר רע"ם, ח"כ מנסור עבאס, על המפלגות הערביות להשתלב בתהליכי קבלת ההחלטות במדינה כדי להבטיח הקצאת משאבים והישגים ממשיתים בנושאים האזרחיים החיוניים לחברה הערבית. הוא יוצא חוצץ נגד מפלגות הרשימה המשותפת, הבוחרות לדבוק במטרות אידיאולוגיות לאומיות שלא ניתנות להגשמה בזמן הנראה לעין, ומעדיפות להישאר

⁵ ד"ר אפרים לביא הוא ראש התכנית לחקר יחסי ערבים – יהודים במכון למחקרי ביטחון לאומי

באופוזיציה "כל עוד הכיבוש נמשך". לדידו, יש לשאוף להשתלב בכל קואליציה ממשלתית, כדי להשפיע מבפנים על המדיניות כלפי החברה הערבית.

המגמה המתפתחת בהווה, של העמקת השתלבות הערבים בפוליטיקה הישראלית, בקואליציה ובאופוזיציה, מהווה אמנם פריצת דרך תודעתית אצל הערבים והיהודים ועשויה להכשיר את הרעיון של שותפות פוליטית יהודית-ערבית, הלכה למעשה. ואולם, קשה בשלב זה להעריך אם השתלבות זו תמשיך להתקיים או שהיא תיזכר כאירוע חולף - תוצאה של צירוף מקרים הקשור לאילוצים פוליטיים זמניים של המפלגות היהודיות.

נראה, כי רוב הציבור הערבי בשל לשותפות פוליטית ערבית-יהודית ומצפה מהמפלגות הערביות להיחלץ ממקומן הקבוע באופוזיציה ולהשתלב בקואליציה, או לפחות להיות גוש חוסם מבחוץ. וזאת, על מנת לדאוג לאינטרסים אזרחיים החיוניים לו. לעומת זאת, רוב הציבור היהודי עדיין לא בשל לשילוב הערבים בממשלה: למעלה מ-50 אחוזים מתנגדים לכך. לכן, ניתן להעריך, שאם וכאשר יאוחזו הקרעים בין מפלגות גוש ימין - יהיה בכוחן לשוב ולהקים קואליציה ממשלתית מבלי להזדקק לקול הערבי. ראוי להוסיף בהקשר זה, את הדעה הרווחת בימין הקיצוני, המזהירה מפני הסכנה של שיתוף מפלגות ערביות בכל קואליציה שהיא. ההסבר הוא שרע"ם היא סניף של האחים המוסלמים ומטרתה היא להקים מחדש את המדינה האסלאמית, בעוד שיתר המפלגות הערביות מבקשות להפוך את ישראל למדינה דו-לאומית. בהתאם להסבר זה, אם ישראל תאפשר למפלגות הערביות להשתלב בשלטון ובקבלת ההחלטות ברמה הלאומית, כי אז היא תחל לצעוד בדרך שסופה יהיה איבוד זהותה היהודית. האטרקטיביות של כינון קואליציה עם מפלגה/ות ערבית/ות עלולה להיפגם, אם יתברר שלא ניתן לקיים קואליציה עם סדר יום אזרחי בלבד ולהתעלם מהנושאים הלאומיים והביטחוניים, בהם קיים קושי אובייקטיבי להגיע לפשרות. במצב זה הקואליציה צפויה לסבול מאי יציבות קבועה והממשלה אף עלולה ליפול. אם כך יקרה, יש להניח שמפלגות יהודיות יירתעו מלחזור על ניסיון כזה בעתיד.

אם הניסיון של שילוב הערבים בפוליטיקה הישראלית ינחל כישלון, בעטיון של סוגיות לאומיות, ביטחוניות או ערכיות, או אם הממשלה לא תעמוד בהתחייבויותיה הקואליציוניות לערבים בנושאים החברתיים והכלכליים, ינחל הציבור הערבי אכזבה ויחווה משבר ציפיות. הדבר יהווה הוכחה מבחינתו, כי אין סיכוי אמתי להשתלבות הערבים בשלטון ובתהליכי קבלת ההחלטות במדינה. להתפתחות כזו יכולות להיות השפעות שליליות מרחיקות לכת, כמו צמצום ניכר בשיעור ההצבעה של הערבים בבחירות לכנסת וירידה משמעותית בכוחן של המפלגות הערביות. במקביל, צפויים להתחזק גורמים קיצוניים בחברה הערבית, כמו הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית ותנועת בני הכפר. אלה מחרימים בקביעות את הבחירות לכנסת וקוראים לבדלנות.

יש להניח, כי במקרה כזה יפגעו, או לפחות יואטו, תהליכי ההשתלבות של הערבים בחברה ובמדינה – תהליכים שהם חשובים וחיוניים ליציבות החברתית והכלכלית של המדינה ולביטחון הלאומי. **על כן,**

יש מקום לראות במציאות הפוליטית החדשה שהתהוותה, כשעת מבחן לחברה היהודית ולחברה הערבית, בהקשר להשתלבות הערבים בחברה ובמדינה.

יהיה על החברה הערבית ומנהיגותה לקיים שיח פנימי עמוק בשאלות יסוד הנוגעות להשתלבות, כדי להיות שותפים בשלטון ולשאת באחריות לניהול המדינה. הם יצטרכו לגבש יעדים מוסכמים עבור החברה הערבית, באופן שיאפשר לה לשמור על איזונים בין הזהות הלאומית לבין הזהות האזרחית. כך, למשל, יהיה עליהם להכריע לגבי מיקומו של הנושא הלאומי-הפלסטיני בסולם העדיפויות של החברה הערבית בישראל, וכן בסוגיות חברתיות ערכיות ומוסריות.

במקביל, קיימת אחריות על המפלגות היהודיות להכיר בלגיטימיות של הקול הערבי ושל המפלגות המייצגות אותו, להכיר בכך שהערבים הם אזרחים שווי זכויות וחלק בלתי נפרד ממרקם החיים במדינה ולכן הם מהווים, בהכרח ובצדק, כוח פוליטי לגיטימי שנכון לקיים אתו שותפות פוליטית. עליהן להבין שהשותפות הזו תתרום בסופו של דבר לשיפור במעמדה של החברה הערבית לטובת המדינה ולטובת החברה הישראלית בכללה.